

Cyberspace as a Connected Digital Imagination: A Study of the Dual Effects of the Cybernetic Realm on Spiritual Health from the Perspective of Transcendent Theosophy

Rasoul HosseinPour Tankaboni¹ | Zeynab Mohammadi²

1. Corresponding Author, Department of Philosophy and Islamic Theosophy, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
2. MA. Student, Philosophy and Islamic Theosophy, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

Corresponding author's email: ra.hoseinpoor@hsu.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 1
No: 1
P: 84-98
Received: 2025-04-07
Revised: 2025-11-27
Accepted: 2025-12-01
Published: 2025-12-03

Cite this Article:

HosseinPour Tankaboni, Rasoul, & Mohammadi, Zeynab. (2025). Cyberspace as a Connected Digital Imagination: A Study of the Dual Effects of the Cybernetic Realm on Spiritual Health from the Perspective of Transcendent Theosophy. *Journal of Theology and Spiritual Health* 1(1): 84-98.

Publisher: Hakim Sabzevari University

The Author(s) retain
the copyright and full
publishing rights

 [10.22034/jtsh.2025.533319.1007](https://doi.org/10.22034/jtsh.2025.533319.1007)

Abstract

Cyberspace, as a pervasive phenomenon in the digital age, creates a dream-like experience that transcends time and space, which can be measured against the concept of 'Connected Imagination' in Transcendent Wisdom. This space, characterized by interactivity, boundlessness, and dynamism, has dual effects on human spiritual health. This research aims to provide a philosophical analysis of Cyberspace as a connected digital imagination and to examine its impacts on spiritual health, offering a framework for the spiritual utilization of technology.

In this study, using a descriptive method, the concepts of connected imagination, Cyberspace, and spiritual health, and their relationship, are elucidated from the perspective of Transcendent Wisdom, and the resulting data are subjected to philosophical analysis.

Based on the findings, Cyberspace enhances spiritual health through access to religious resources (Quranic software, online lectures, and virtual religious communities). However, factors such as digital distraction, superficial human relationships, technology addiction, and non-theological pseudo-spiritualities (contemporary spiritualities and unreliable content) threaten this health.

In conclusion, A conscious use of Cyberspace, based on the principles of self-purification, practical reason, and wisdom frameworks, enhances spiritual health.

Keywords: Connected Imagination, Cyberspace, Spiritual Health, Transcendent Wisdom, Digital Technology.

Extended Abstract

1. Introduction

Cyberspace, as one of the prominent achievements of modern technology, has not only transformed the ways of human perception, interaction, and self-awareness but has also become a realm for redefining spiritual experiences in the contemporary world. This space, characterized by placelessness, timelessness, interactivity, and the ability to create virtual realities, creates a dream-like experience that transcends material limitations and leads humanity into a world of images, meanings, and digital communications. Such an experience bears a remarkable resemblance to the concept of “Connected Imagination” in Transcendent Wisdom. Mulla Sadra considers Connected Imagination as an intermediary realm between sense and intellect that creates immaterial mental images and, when conditions are met, and it is aligned with the guidance of practical reason, acts as a bridge for self-awareness and proximity to God. He believes that Connected Imagination, by mediating between matter and meaning, guides humans to comprehend transcendent truths and strengthen their existential connection with the source of being. Precisely within this framework, Cyberspace, as a digitally connected imagination, can provide a foundation for spiritual experiences.

So far, several studies have been conducted regarding the relationship between the power of imagination and Cyberspace, which are generally based on Transcendent Wisdom. Ameli and colleagues (1403) in their work “Explaining the Role of Imagination in Shaping the Identity of Social Media Users with Emphasis on Video Games,” utilized the theory of simulation and the concept of hyperreality in Baudrillard’s thought, and by revisiting the place of imagination in identity construction based on Transcendent Wisdom, they sought to trace the prominent role of this faculty in the process of consuming social media and digital games and explain how it influences the identity of participants. Oraki and colleagues (1401) analyzed the impact of Cyberspace based on Allameh Tabatabai’s theory of credibility and concluded that Cyberspace, with a nature beyond the realm of senses and closer to the realm of imagination, accelerates the process of creating illusory meanings in the mind and influences human thoughts and actions by directing credal perceptions. Ganjour (1400), in an article titled “Realizing Cyberspace,” provided a philosophical analysis of virtual reality with an emphasis on the foundations of Transcendent Wisdom. He proved that virtual reality resembles a form of existence referred to as “the realm of imagination” or “the realm of quantitative forms”; because aside from the differences and distinctions between these two phenomena, the foundation of virtual reality is also based on numbers and quantitative forms, and in this dimension of existence, like the realm of imagination, there is no presence of matter.

Sepehri and Bagheri (1403) also stated in a writing that, according to Transcendent Wisdom, the expansion of human presence in the realm occurs in one of the forms of the union of knowledge and the known or existential intensification; an expansion that is not reliant on anything other than human existence. However, cyberspace, due to its comprehensive reliance on the other, cannot be the same presence that we recognize in its traditional sense. The authors also noted that considering that cyberspace is formed under the realm of credibility, it leads to preoccupation with the other and further immersion of humans in the realm of credibility, resulting in neglect of oneself, and is always accompanied by signs of an absent presence, such as reduced awareness, neglect of surroundings, and distraction. Nevertheless, one cannot overlook the significant role of cyberspace in strengthening and enhancing certain human faculties, especially the power of imagination.

Bagheri (1402), in his thesis “The Capacity of Sadrian Philosophy in Analyzing the Anthropological Challenges of Cyberspace,” examined its positive and negative dimensions and concluded that virtual space exacerbates nihilism. He identified factors such as imitation, lack of direct and existential relationships with God, and cyberspace distraction as negatively impacting the user’s faith; however, on the other hand, he regarded virtual space as capable of preparing and enabling humans in strengthening the power of imagination and cyberspace presence for experiencing true presence, thus helping the virtual human in anthropological challenges. In another article, Lotfi and Salavati (1399) also managed to evaluate the internal possibilities of Mulla Sadra’s philosophy in confronting the nihilism of Cyberspace.

This research aims to provide a philosophical analysis of Cyberspace as a digital connected imagination and examine its impacts on spiritual health, offering a new framework for the spiritual utilization of technology. The questions addressed in the following writing include:

- Considering some foundations of Transcendent Wisdom regarding practical wisdom and the abstraction and functionality of the human imagination, does virtual space enhance or jeopardize human spiritual health?
- From the perspective of Sadrian wisdom, how can the capacities of Cyberspace be utilized to guide connected imagination toward spiritual growth and prevent its dangers?

- What is the role of connected imagination in self-awareness, growth, and spiritual health from the viewpoint of Transcendent Wisdom, and how does Cyberspace reconstruct or distort this role?

In this study, the authors applied a descriptive-analytical method to explore the fundamental concepts of the research from the perspective of Transcendent Wisdom. Accordingly, connected imagination as a realm beyond matter, its role in spiritual growth and self-cultivation, the dangers of connected imagination, the necessity of guiding it, and the nature of Cyberspace were studied. In this regard, the shared and differing characteristics of connected imagination and Cyberspace were also identified. Subsequently, the concept of spiritual health in Socratic wisdom was addressed. Following this, the relationship between spiritual health in Transcendent Wisdom and connected imagination was clarified. In the next stage, the dual positive and negative impacts of Cyberspace on the spiritual health of users were expressed, and finally, these impacts were analyzed.

2. Findings and Results

The findings of this research indicate that Cyberspace, depending on how it is used and guided by practical reason, can either enhance or undermine spiritual health. The opportunities offered by Cyberspace include access to digital religious resources, such as virtual pilgrimages, Quranic applications, and religious lectures, which facilitate the strengthening of heartfelt presence, self-awareness, and connection with God. These resources, by simulating spiritual experiences like visiting sacred places or studying mystical texts, activate the imagination toward self-discovery and closeness to God. From the perspective of Transcendent Wisdom, this process aligns with the inherent movement of humanity, in which the soul ascends toward divine perfection through contemplation of spiritual forms.

However, Cyberspace also presents serious challenges to spiritual health. Digital addiction, superficial human relationships, and the proliferation of non-theological pseudo-spiritualities divert the mind and heart from the truth and lead to negligence. These challenges hinder the soul's movement toward absolute truth by scattering the imagination and weakening practical reason. Therefore, it can be said that Cyberspace, as a digitally connected imagination, holds significant potential for enhancing spiritual health, provided it is utilized with the guidance of practical reason and divine intention. This research demonstrates that through the conscious and creative design of digital tools, the threats posed by virtual space can be transformed into opportunities for self-discovery, closeness to God, and the revival of the heart. This approach, based on Transcendent Wisdom and mystical teachings, not only helps contemporary humans experience spirituality in the digital age but also paves the way for integrating technology and divine wisdom toward human flourishing.

3. Acknowledgement & Funding

- The manuscript did not receive a grant from any organization.

4. Conflict of Interest

- The authors declare no conflict of interest.

5. Author contribution

All authors share equal responsibility for the content of this paper.

Rasoul HosseinPour Tankaboni; Email: ra.hoseinpoor@hsu.ac.ir

Zeynab Mohammadi; Email: zeynab.mohammadi.star@gmail.com

فضای مجازی به مثابه خیال متصل دیجیتال، مطالعه تأثیرات دوگانه ساحت سایبرنتیک بر سلامت معنوی در نگرگاه حکمت متعالیه

رسول حسین پور تنکابنی^۱، زینب محمدی^۲

۱- نویسنده مسئول، استادیار، گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.
۲- دانشجوی کارشناسی ارشد، فلسفه و حکمت اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

نویسنده مسئول: ra.hoseinpoor@hsu.ac.ir

چکیده

فضای مجازی، به عنوان پدیده‌ای فراگیر در عصر دیجیتال، تجربه‌ای خیال‌گونه و فرازمانی- فرامکانی خلق می‌کند که با مفهوم «خیال متصل» در حکمت متعالیه سنجش پذیر است. این فضا، با ویژگی‌های تعاملی، بی‌مرز و پویا، بر سلامت معنوی انسان تأثیرات دوگانه‌ای دارد. این پژوهش با هدف تحلیل فلسفی فضای مجازی به مثابه خیال متصل دیجیتال و بررسی تأثیرات آن بر سلامت معنوی، چارچوبی برای بهره‌گیری معنوی از فناوری ارائه داده است. در این جستار، با روش توصیفی؛ مفاهیم خیال متصل، فضای مجازی، سلامت معنوی، و ارتباط میان آن‌ها از منظر حکمت متعالیه تبیین و داده‌های به دست آمده تحلیل فلسفی گردیده‌اند. بر پایه یافته‌های به دست آمده، فضای مجازی از طریق دسترسی به منابع دینی (نرم‌افزارهای قرآنی، سخنرانی‌های برخط، و جوامع مجازی دینی) سلامت معنوی را تقویت می‌کند. با این حال عواملی چون غفلت دیجیتال، سطحی شدن روابط انسانی، اعتیاد به فناوری و شبه‌معنویت‌های غیر الهیاتی (معنویت‌های معاصر و محتوای نامعتبر) آن را تهدید می‌کنند. در نتیجه، استفاده آگاهانه از فضای مجازی، مبتنی بر اصول تزکیه نفس، عقل عملی و چارچوب‌های حکمی، سلامت معنوی را ارتقا می‌بخشد. **کلیدواژه‌ها:** خیال متصل، فضای مجازی، سلامت معنوی، حکمت متعالیه، فناوری دیجیتال.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره:

۱

دوره:

۱

صفحه:

۸۴-۹۸

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۴/۱۸

تاریخ ویرایش:

۱۴۰۴/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۹/۱۲

نحوه ارجاع به این مقاله:

حسین پور تنکابنی، رسول و محمدی، زینب. (۱۴۰۴). فضای مجازی به مثابه خیال متصل دیجیتال، مطالعه تأثیرات دوگانه ساحت سایبرنتیک بر سلامت معنوی در نگرگاه حکمت متعالیه. *الهیات و سلامت معنوی*، (۱): ۸۴-۹۸.

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسنده(گان) حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

[10.22034/jtsh.2025.533319.1007](https://doi.org/10.22034/jtsh.2025.533319.1007)

۱. مقدمه

فضای مجازی، به‌عنوان یکی از دستاوردهای برجسته فناوری نوین، نه‌تنها شیوه‌های ادراک، تعامل و خودشناسی انسان را دگرگون نمود، بلکه به عرصه‌ای برای بازتعریف تجربه‌های معنوی در جهان معاصر بدل گردیده است. این فضا، با ویژگی‌های بی‌مکانی، بی‌زمانی، تعاملی بودن و توانایی خلق واقعیت‌های مجازی، تجربه‌ای خیال‌گونه ایجاد می‌کند که فراتر از محدودیت‌های مادی، انسان را به جهانی از تصاویر، معانی و ارتباطات دیجیتال سوق می‌دهد. چنین تجربه‌ای شباهت شگفت‌انگیزی به مفهوم «خیال متصل» در حکمت متعالیه صدرالمآلهین دارد. ملاصدرا خیال متصل را عالمی واسط، میان حس و عقل می‌داند که تصاویر ذهنی غیرمادی را آفریده و در صورت فراهم بودن شرایط و جای گرفتن در مسیر هدایت عقل عملی، به عنوان پلی برای خودشناسی و تقرب به خدا عمل می‌کند. او معتقد است که خیال متصل، با واسطه‌گری میان ماده و معنا، انسان را به درک حقایق متعالی و تقویت ارتباط وجودی با خاستگاه هستی هدایت می‌نماید. دقیقاً در همین چارچوب، فضای مجازی به مثابه یک خیال متصل دیجیتال، می‌تواند بستری برای تجربه‌های معنوی فراهم نماید.

تاکنون پژوهش‌هایی چند پیرامون نسبت قوه خیال با فضای مجازی انجام پذیرفته که نوعاً و به گونه خاص، با ابتناء بر حکمت متعالیه به نگارش درآمده‌اند. عاملی و همکاران (۱۴۰۳)، در «تبیین نقش خیال در شکل‌گیری هویت کاربران رسانه‌های اجتماعی با تأکید بر بازی‌های ویدئویی»، ضمن استفاده از نظریه وانمایی و مفهوم فراواقعیت در اندیشه بودریار و با بازخوانی جایگاه قوه خیال در ساخت هویت مبتنی بر حکمت متعالیه، تلاش نمودند تا نقش برجسته این قوه را در فرایند مصرف رسانه‌های اجتماعی و بازی‌های دیجیتالی رهگیری و چگونگی تأثیرگذاری آن بر هویت بازیگران را تبیین نمایند. اورعی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود، قدرت تأثیر فضای مجازی را با تکیه بر نظریه اعتباریات علامه طباطبایی واکاوی نموده و به این نتیجه رسیدند که فضای مجازی با ماهیتی فراتر از عالم حس و نزدیک به عالم خیال، فرایند ایجاد معانی وهمیه در ذهن را سرعت بخشیده و با جهت‌دهی ادراکات اعتباری، افکار و افعال انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گنجور (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «واقع‌انگاری فضای مجازی» تحلیلی فلسفی از واقعیت مجازی با تأکید بر مبانی حکمت متعالیه ارائه نمود. او ثابت کرد که واقعیت مجازی؛ با نحوه‌ای از وجود که با عنوان «عالم مثال» یا «عالم صور مقداری» از آن یاد می‌شود، همانندی دارد؛ زیرا صرف‌نظر از تفاوت و تباین این دو پدیده، بنیاد واقعیت مجازی نیز بر اعداد و صورت‌های مقداری استوار است و در این ساحت از هستی همچون عالم مثال، خبری از حضور ماده نیست.

سپهری و باقری (۱۴۰۳) نیز در نوشتاری، بیان داشتند که بر اساس حکمت متعالیه، بسط حضور انسان در عالم، در یکی از قالب‌های اتحاد علم و عالم و یا اشتداد وجودی رخ می‌دهد؛ بسطی که حضور متکی به چیزی غیر از وجود انسانی نیست؛ اما حضور سایبری به اتکای همه‌جانبه‌ای که به غیر دارد، نمی‌تواند همان حضوری باشد که در معنای سنتی آن می‌شناسیم. نویسندگان همچنین بیان داشتند که با توجه به اینکه فضای سایبر در ذیل عالم اعتبار شکل می‌گیرد و به این دلیل سبب مشغولیت به غیر و فرورفت بیشتر انسان در عالم اعتبار و غفلت از خود می‌شود، همواره همراه نشانه‌های یک حضور غایبانه همچون آگاهی کمتر، غفلت از اطراف و حواس‌پرتی است. با این حال نمی‌توان از نقش پررنگ فضای سایبر در تقویت و مستعد کردن برخی قوای انسانی و خصوصاً قوه خیال چشم‌پوشی نمود.

باقری (۱۴۰۲) در پایان‌نامه خود «ظرفیت فلسفه صدرایی در تحلیل چالش‌های انسان‌شناختی فضای سایبر»، ابعاد مثبت و منفی آن را بررسی نمود و به این نتیجه دست یافت که فضای مجازی باعث تشدید پوچ‌گرایی می‌شود. وی عواملی مانند تقلیدگرایی و کمبود رابطه حضوری و وجودی با خداوند و نیز غفلت سایبری را باعث تأثیر منفی بر روی ایمان کاربر دانست؛ ولی از سوی دیگر، فضای مجازی را با زمینه‌سازی و آماده کردن انسان در تقویت قوه خیال و حضور سایبری جهت تجربه حضور حقیقی، توانا در کمک به انسان مجازی در چالش‌های انسان‌شناختی قلمداد نمود. در مقاله‌ای دیگر، لطفی و صلواتی (۱۳۹۹) هم توانستند امکانات درونی فلسفه ملاصدرا را در رویارویی با پوچی فضای مجازی بسنجند.

این پژوهش با هدف تحلیل حکمی فضای مجازی به مثابه خیال متصل دیجیتال و بررسی تأثیرات آن بر سلامت معنوی، چارچوبی نو برای بهره‌گیری معنوی از فناوری ارائه داده است. پرسش‌های نوشتار پیش‌رو عبارتند از: با توجه به برخی مبانی حکمت متعالیه در سوییۀ حکمت عملی و نیز تجرد و کارایی قوه خیال انسانی، آیا فضای مجازی، سلامت معنوی انسان را تقویت می‌کند یا آن را به مخاطره و حتی خطر می‌اندازد؟ با رویکرد حکمت صدرایی، چگونه می‌توان از ظرفیت‌های فضای مجازی برای هدایت خیال متصل به سوی رشد معنوی بهره برد و از خطرات آن جلوگیری نمود؟ نقش خیال متصل در خودشناسی، رشد و سلامت معنوی از نگاه حکمت متعالیه چیست و چگونه فضای مجازی این نقش را بازسازی یا تحریف می‌نماید؟

در این جستار، نویسندگان با کاربری روش توصیفی-تحلیلی؛ مفاهیم اساسی پژوهش را از منظر حکمت متعالیه واکاوی نمودند. بر این اساس، خیال متصل به عنوان قلمروی ورای ماده، نقش آن در رشد معنوی و خودسازی، خطرات خیال متصل و بایستگی هدایت آن و نیز چیستی فضای مجازی مورد مطالعه قرار گرفت. در این میان، ویژگی‌های مشترک و متفاوت خیال متصل و فضای مجازی هم مشخص گردید. سپس مفهوم سلامت معنوی در حکمت صدرایی مورد توجه قرار گرفت. پس از آن مفهوم سلامت معنوی در حکمت متعالیه و ارتباط خیال متصل با آن روشن گردید. در مرحله بعد تأثیرات دوگانه مثبت و منفی فضای مجازی بر سلامت معنوی کاربران بیان و در پایان تأثیرات یاد شده به تحلیل درآمدند.

۲. خیال متصل در ادبیات صدرایی

در حکمت متعالیه، عوالم هستی به سه دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: عالم ماده و صور طبیعی، عالم مثال و صور ادراکی مجرد از ماده اما دارای عوارض و ویژگی‌های مادی، عالم صور عقلی و عقل الهی. فلاسفه عالم مثال را به دوگونه تبیین کردند: عالم مثال منفصل و عالم مثال متصل یا همان قوه خیال انسانی. در چارچوب حکمت متعالیه، مفهوم خیال متصل به عنوان یکی از ارکان کلیدی نظریه نفس و عوالم وجودی، جایگاه برجسته‌ای دارد. این مفهوم بخشی از تمایز میان عوالم مادی، خیالی و عقلی را تشکیل می‌دهد و بر پایه اصول حرکت جوهری و تشکیک وجود استوار است. ملاصدرا خیال را نه تنها به عنوان یک قوه نفسانی، بلکه به عنوان پلی میان جهان محسوس و جهان معقول می‌بیند که در آن، خیال متصل نقش پیونددهنده‌ای با بدن و تجربیات حسی ایفا می‌کند. بر اساس این دیدگاه، خیال متصل به عنوان قوه‌ای پیوسته و مداوم تعریف می‌شود که وابسته به نفس انسانی است و مسئولیت ترکیب و تفسیر اشکال جزئی و معانی آن‌ها را بر عهده دارد. این قوه که به عنوان حس درونی عمل می‌کند، امکان خلق و ابداع اشیاء را فراهم می‌آورد و به عنوان آینه‌ای برای اشکال خیالی عمل می‌نماید. عالم مثال متصل قوه‌ای است که صور ادراکی خیالی در آن جای دارند. خیال متصل که به عنوان قوه خیالی نفس شناخته می‌شود، با بدن مادی ارتباطی ابزاری دارد؛ یعنی نفس از بدن به عنوان وسیله‌ای برای فعلیت بخشیدن به اشکال خیالی استفاده می‌کند، بدون آن که این قوه اساساً مادی باشد. ملاصدرا تأکید دارد که این قوه دارای تجرد میانی است که آن را از دیدگاه‌های مشایی یا اشراقی متمایز می‌کند (که خیال را مادی یا وابسته به مکان خاصی مانند مغز می‌دانند). ملاصدرا برای رد دیدگاه مشائیان درباره مادی بودن صور خیالی به چند برهان استناد می‌کند و توضیح می‌دهد که چرا مادی بودن صور ادراکی خیالی محال است. بر این اساس به سبب امتناع انقطاع صور مجرد در قوه مادی، امکان ادراک پدیده‌های معدوم، ادراک پدیده‌های دوگانه، انقسام ناپذیری صور خیالی و قوه خیال، امتناع حلول دو مقدار در محل واحد و سرانجام تغییرناپذیری صور مثالی با دگرگونی مادی؛ مثال متصل بالضرورة مجرد است.

ساحت مثال متصل، قلمروی مجرد از ماده؛ اما دارای آثار و خواص مادی است. یعنی موجودات در این عالم دارای ماده نیستند؛ اما آثار و لوازم ماده مانند شکل، بعد و وضع هستند. یکی از قوایی که انسان را بر آفرینش توانا می‌سازد، قوه خیال است. بر اساس مبانی حکمت متعالیه، قوه خیال مجرد است و خاستگاه آثار فراوانی می‌گردد که یکی از آن‌ها

خلاقیت نفس است. این قوه افزون بر آفرینش ذهنی، در برخی از افراد این توانایی را ممکن می‌سازد که صورت‌های ذهنی خود را در خارج محقق کنند (صدرالمتألهین، ۱۳۸۰، ج ۹، صص ۱۹۶-۱۹۴)

خلاصه آن که نقش خیال متصل در وجود انسان، بر پایه اصول هستی‌شناختی صدرالمتألهین، به عنوان عاملی برای تکامل و اتحاد وجودی برجسته است. در سطح نفس، این قوه نه تنها مسئول ادراک اشکال خیالی (مانند رؤیاهای و تخیلات) است، بلکه پس از مرگ بدن، همراه با بدن مثالی باقی می‌ماند و امکان ادراک پیامدهای عمل انسانی را فراهم می‌کند. ملاصدرا استدلال می‌کند که این قوه، به دلیل تجرد میانی‌اش، نابود نمی‌شود و نفس را به سوی کمال یا کاستی سوق می‌بخشد. در سطح وجودی، خیال متصل سکویی برای خلاقیت نفس است، جایی که نفس اشکال جدیدی را از عدم خلق می‌کند و به اتحاد وجودی با الوهیت دست می‌یابد. این خلاقیت که ویژگی وجودی نفس انسانی است، مرز میان مادی و مجرد را می‌پیماید و امکان تجلی عشق حقیقی و تجربه‌های الهی را فراهم می‌آورد. این ویژگی خیال متصل شباهت عمیقی با فضای مجازی دارد، جایی که تصاویر، معانی و تجربیات دیجیتال در فضایی بی‌مکان و بی‌زمان خلق می‌شوند. برای مثال، مشاهده یک سخنرانی دینی برخط یا تعامل با محتوای قرآنی در نرم‌افزارها، تجربه‌ای خیال‌گونه ایجاد می‌کند که از محدودیت‌های مادی فراتر است.

۳. نقش خیال متصل در خودشناسی و رشد معنوی

رویکرد حکمت متعالیه در سلامت و رشد معنوی انسان، مبتنی بر مبانی حکمی و عقلی بوده و در ذیل مباحث نفس‌شناسی از آن بحث شده است. افزون بر آن، در شناخت نفس و علل و عوامل نیک-بختی و سلامت آن، از فرهنگ دینی و قرآنی نیز تأثیر پذیرفته است.

در حکمت متعالیه، خیال متصل نه تنها ابزاری برای ادراک، بلکه واسطه‌ای برای خودشناسی و تقرب به حق-تعالی است. صدرالمتألهین معتقد است که نفس انسانی از طریق خیال متصل، می‌تواند مراتب وجودی را طی کند و به خودآگاهی و معرفت الهی دست یابد؛ مشروط بر اینکه این فرآیند تحت هدایت عقل عملی و شرع مبین باشد. به واقع خودشناسی، پایه‌ای برای شناخت الهی است؛ زیرا ملاصدرا بر اساس آیات قرآنی همچون «من عرف نفسه فقد عرف ربه»، آگاهی از نفس را معادل آگاهی از خداوند می‌داند. خیال متصل در این فرآیند، به عنوان آینه‌ای عمل می‌کند که صور را از عالم مثال مطلق بازتاب می‌سازد و امکان روایت از عالم خیال منفصل را فراهم می‌آورد. این قوه، درگاهی برای نفس ناطقه به سوی صورت‌های اولیه ایجاد می‌کند و اجازه می‌دهد تا وحی، صور و معانی پنهان، ظاهر گردند. از این رو، انسان می‌تواند واقعیات انتزاعی را ادراک کند و آن‌ها را همراه با ذاتشان تفسیر نماید که این امر به وحدت و تفسیر دقیق وجود منجر می‌شود (رجبی، ۱۳۹۲، ۱۱۳-۸۹).

خیال متصل، با خلق تصاویر ذهنی از مفاهیم ماوراءطبیعی، به انسان کمک می‌کند تا از طریق تأمل در آیاتی چون «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» (شعراء، ۸۹) و «فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (شمس، ۸) به درک عمیق‌تری از وجود خویش و رابطه‌اش با خدا برسد. رشد معنوی در دیدگاه ملاصدرا، فرآیندی جوهری است که نفس را از مراتب پایین به بالاتر سوق می‌دهد و خیال متصل در این فرآیند سه بُعد کلیدی دارد: ۱. ادراکی، ۲. عاطفی، ۳. تجلی خارجی. در بعد ادراکی، این قوه از طریق مشاهده و تأمل بر واقعیات، درک را تعمیق می‌بخشد. در بعد عاطفی، تمایلات را شکل می‌دهد، اهداف و نیات را روشن می‌سازد و انسان را به سوی ارتفاعات جدید سوق می‌دهد. در بعد تجلی خارجی، از طریق همت؛ آرزوهای کلی را به اهداف خاص تبدیل می‌کند و الهام‌بخش تجدید آرمان‌ها می‌شود (قمی اوپلی و صفایی اصل، ۱۴۰۴، ۲۶-۲).
باتوجه به تجرد نفس و جایگاه و اصالت آن در هستی انسان، حقیقت انسان؛ وامدار اوضاع و احوال نفس است. رفتار خوب یا بد، ناشی از فعالیت‌های نفس و قوای نفس در مراتب احساس، وهم و تعقل است. بر این اساس، صدرالمتألهین تأکید دارد که برای رسیدن به بهداشت روانی و سلامت معنوی؛ لازم است دیگر قوای نفس، اعم از قوای ظاهر ساری در

اعضا و جوارح بدنی و قوای باطن خیال و وهم، تحت اشراف قوه عقل و خرد مهار و هدایت شوند (احمدی سعدی، ۱۳۹۵، ۴۱-۵۴).

تصور صحنه‌های معنوی مانند دعا یا زیارت اماکن مقدسه در ذهن که از طریق خیال متصل شکل می‌گیرد، می‌تواند احساس آرامش و ارتباط معنوی را تقویت نماید. در فضای مجازی، این فرآیند از طریق نرم‌افزارهای مراقبه دینی یا ویدئوهای معنوی تقویت می‌شود که نمونه‌ای از کاربرد خیال متصل در دنیای نوگرایی است.

۴. خطرات خیال متصل و ضرورت هدایت آن در حکمت متعالیه

با وجود ظرفیت‌های خیال متصل در رشد معنوی، این قوه بدون هدایت می‌تواند به انحراف و غفلت منجر شود. صدرالمتألهین هشدار می‌دهد که خیال متصل، اگر از عقل عملی و شرع جدا شود، ممکن است انسان را به توهمات و تصاویر کاذب بکشاند (صدرالمتألهین، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۲۵۰). بی‌تردید خیال «جهان خلاق» است که بدون انضباط معنوی، می‌تواند به خلق تصاویر گمراه‌کننده منجر گردد (Corbin, 1969, p. 180).

این خطر در فضای مجازی به صورت برجسته‌تری ظاهر می‌شود؛ جایی که محتوای نامعتبر، شبه‌معنویت‌های دیجیتال و اعتیاد به فناوری می‌توانند ذهن را از حقیقت معنوی دور نمایند. پژوهش‌های پیشین نشان داده‌اند که استفاده نادرست از شبکه‌های اجتماعی، می‌تواند به غفلت و کاهش حضور قلب بیانجامد. این یافته‌ها با هشدارهای صدرالمتألهین همخوانی دارند و بر ضرورت هدایت خیال از طریق پاکسازی نفس و عقل عملی تأکید می‌کنند. به عنوان نمونه، رویارویی با محتوای شبه‌معنوی در فضای مجازی، مانند مراقبه‌های غیرالهیاتی یا تبلیغات معنویت‌های نوپدید، می‌تواند خیال متصل را به سوی توهمات سوق دهد. از این‌رو، مدیریت خیال متصل در فضای مجازی نیازمند استفاده آگاهانه از فناوری است. راه‌کارهایی چون بازی‌های دینی دیجیتال که ارزش‌های اخلاقی را ترویج می‌کنند و فناوری‌های غوطه‌ور (واقعیت مجازی برای شبیه‌سازی تجربه‌های معنوی) می‌توانند خیال متصل را در مسیری هدایت‌شده به کار گیرند. این رویکرد نه تنها از انحرافات خیال جلوگیری می‌کند، بلکه ظرفیت آن را برای تقویت سلامت معنوی به کار می‌گیرد.

۵. ویژگی‌های مشترک و متفاوت خیال متصل با فضای مجازی

در آثار فلسفی، از عالم مثال به عالم مقدار یا عالم مثل معلقه (صورت‌های مجرد) و عالم صور مقداری تعبیر می‌شود و از آنجایی که ماهیت واقعیت مجازی بر ارقام و مقادیر استوار است، می‌توان مقداری بودن را ویژگی مشترک میان مثال متصل و فضای مجازی لحاظ نمود. همچنین وجود تشکیکی که در آن، مرتبه مافوق دارای کمالات مرتبه مادون به نحو اعلی و اشرف است و اینکه در هر دو ساحت، با انسان سالک روبه‌رو هستیم، از دیگر ویژگی‌های اشتراکی ساحت خیال و فضای مجازی است. از ویژگی‌ها و خصوصیات مختص فضای مجازی نیز این است که: بی‌مکان و فرازمان است، به قوانین وضعی محدود نیست، همه جایی است، هویت تعلق دارد و قابلیت دسترسی به طور هم‌زمان برای انسان‌ها را دارا است.

به باور ملاصدرا خیال متصل، تصاویر غیرمادی را در فضایی فراتر از محدودیت‌های جسمانی خلق می‌کند (صدرالمتألهین، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۲۴۷). ویژگی یاد شده چیزی است که تا حد زیادی همانند ماهیت فضای مجازی است؛ به عنوان نمونه: تجربه حضور در یک ارتباط مذهبی برخط، مانند زیارت مجازی اماکن مقدسه یا شرکت در حلقه‌های قرآنی، تجربه‌ای غیرمادی ولی وابسته به ادراک کاربر ایجاد می‌کند که مشابه نقش خیال متصل در خلق تصاویر ذهنی است. نرم‌افزارهای قرآنی یا سکوه‌های پخش زنده مراسم دینی نیز کاربران را به تجربه‌ای معنوی سوق می‌دهند که از محدودیت‌های جغرافیایی و زمانی آزاد است. این ویژگی‌ها با آیاتی مانند «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (انشریح، ۵) همخوانی دارند، که آرامش ناشی از ذکر خدا را فراتر از زمان و مکان توصیف می‌کنند. از منظر سلامت معنوی، این قابلیت فضای مجازی می‌تواند به تقویت ارتباط با خدا و خودشناسی کمک کند، مشروط بر اینکه در چارچوب الهیاتی هدایت شود.

با وجود شباهت‌های پیش‌گفته، فضای مجازی و خیال متصل تفاوت‌های بنیادینی هم دارند که برخاسته از ماهیت فناوری و فرهنگ دیجیتال در مقابل وابستگی خیال متصل به نفس انسانی است. صدرالمتألهین خیال متصل را قوه‌ای درونی در نفس می‌داند که تحت هدایت عقل عملی و شرع می‌تواند به تقرب الهی منجر شود. در مقابل، فضای مجازی فرآورده‌ای از فناوری و فرهنگ دیجیتال است که تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و فرایندهای حل مسئله عمل می‌نماید. با اینکه فضای مجازی بصیرت‌بخش است، ولی با آنچه در حکمت متعالیه مطرح گردیده سازگاری ندارد. یکی از ویژگی‌های فضای مجازی این است که انسان را به منبعی برای بهره‌برداری تبدیل می‌کند و از حقیقت وجودی او دور می‌سازد (Heidegger, 1977, p. 20). برای تأیید گفتار ملاصدرا می‌توان گفت که استفاده از فناوری دیجیتال برای دسترسی به متون دینی (مانند تفسیر قرآن کریم ملاصدرا در نرم‌افزار صدرالمتألهین) می‌تواند خیال متصل را در مسیری معنوی هدایت کند. با این حال، فرهنگ دیجیتال، که اغلب با مصرف‌گرایی و محتوای سطحی همراه است، این ظرفیت را تضعیف می‌کند. این تفاوت‌ها ضرورت تحلیل دقیق‌تر فضای مجازی از منظر حکمت متعالیه را نشان می‌دهد.

۶. چپستی فضای مجازی در نگرگاه حکمت متعالیه

از منظر حکمت متعالیه، فضای مجازی را نمی‌توان امری معدوم یا صرفاً خیالی (پنداری) دانست، بلکه ساحتی اصیل از واقعیت است که منشأ آثار واقعی دارد. به عبارتی، هر آنچه اثرگذار است، موجود است (قاعده تُعرَفُ الاشیاءُ بأثمارِها، اشیاء به آثارشان شناخته می‌شوند). فضای مجازی، با تأثیرات عمیق بر شئون زندگی انسان معاصر مانند تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، اثبات می‌کند که واقعی است. این واقعیت، نه کاملاً مادی (مانند عالم طبیعت) و نه کاملاً مجرد (مانند عالم عقول)، بلکه برزخی (وجود بینابینی) است. برزخ در فلسفه صدرایی، مرتبه‌ای است که ویژگی‌های دو عالم را ترکیب می‌کند: از یک سو، وابسته به زیرساخت‌های مادی (مانند سرورها و الگوریتم‌ها) است؛ از سوی دیگر، فاقد ماده حضوری (جرم و حجم ثابت) و بیشتر به صورت‌های مقداری اعداد و داده‌ها ظاهر می‌شود که شبیه به عالم مثال یا عالم صور مقداری در حکمت اسلامی است.

مجازی بودن در نگرش حکمی صدرایی، به معنای غیراصیل یا عین‌الربط است، نه معدوم. این تفسیر ریشه در تطورات معنایی «مجاز» در فلسفه اسلامی دارد، جایی که مجاز؛ نه عدم، بلکه درجه‌ای ضعیف‌تر از وجود اصیل است. برای مثال، یک شیء دیجیتال (مانند تصویر مجازی) واجد فعلیت (تأثیر بر اذهان) و قوه (امکان تغییر) است، که این با تشکیک وجود (تفاوت درجه‌ای مراتب وجود) سازگار است. موجودات مجازی در مرتبه‌ای میانی قرار می‌گیرند: ضعیف‌تر از وجود مادی اما قوی‌تر از خیال محض (https://iict.ac.ir/1399/12/majazii-2).

این دیدگاه، فضای مجازی را مستعد ادراک حقایق مجرد و امور قدسی می‌کند؛ زیرا انسان را به پذیرش امور غیرملموس عادت می‌دهد. تحول زیست‌جهان دیجیتال موجب جابه‌جایی ساختارهای سنتی مذهبی و تضعیف مرجعیت‌های پیشین شده است؛ امری که به ظهور بحران‌های معنوی نوین مانند احساس فقدان معنا، گرسنگی معنوی و اضطراب دیجیتال منجر شده است. در چنین وضعیتی، انسان معاصر با حجمی از داده‌ها و تجربه‌های گسسته مواجه می‌شود که انسجام درونی و جهت‌مندی او را مختل می‌نماید. در رویارویی با این چالش‌ها، ادغام حکمت الهی با فناوری؛ ضرورتی راهبردی است؛ زیرا به افراد کمک می‌کند تا میان بهره‌مندی از امکانات فناوری و حفظ بنیان‌های معنوی، تعادل برقرار کنند و از افسون‌زدگی دیجیتال یا شیفتگی بی‌تأمل نسبت به جهان مجازی پرهیز نمایند (گنجور، ۱۴۰۰، ۴۱-۵۴).

در تحلیل فلسفی از واقعیت مجازی، می‌توان به شباهت این مرتبه از هستی به نحوه‌ای دیگر از وجود با عنوان عالم مثال یا خیال منفصل یاد کرد. فضای مجازی از یک جهت و در ذات خود یک میدان بالقوه است؛ برای آن که انسان‌ها صورت‌های مورد نظر خود را اعم از افکار و یا اشکال، در آن می‌نمایانند. فضای مجازی محل ظهور خیال است و می‌کوشد تا در آن فضا، خیالات متعالی را ظاهر کند تا از عالم وهم فاصله بگیرد. اگر فضای مجازی را چونان خیال

متصل اما دیجیتال در نظر گیریم، دارای درون‌داستی دوگانه به منظور تأثیر بر سلامت معنوی است. این ساحت از یک سو، می‌تواند به خودشناسی و تقرب به خدا کمک کند و از سوی دیگر به غفلت و انحراف معنوی بیانجامد. این دوگانگی ریشه در ماهیت خیال متصل دارد که صدرالمتألهین آن را قوه‌ای خلاق اما نیازمند هدایت دانسته است. یکی از عوامل و انگیزه‌های جدی انسان در کشش به سمت فضای مجازی، جاذبه و ساختار وجودی اوست. به عبارتی دقیق‌تر، در میان نیازها و خواسته‌های متنوع و تکراری نفس انسان و قدرت انتخاب او، یک رابطه نزدیک وجود دارد که ویژگی جذاب و منحصربه‌فرد فضای مجازی نیز همین است و آن وجودی شبیه‌سازی از واقعیت، خطر و محدودیت‌ها و... است که به امیال مختلف و سیری‌ناپذیر انسان با کمترین هزینه پاسخ می‌دهد (گنجور، ۱۴۰۰، ۵۴-۴۱).

۷. سلامت معنوی در حکمت متعالیه

مفهوم معنویت در مقابل مادیت و جهان مادی است و بنیان همه ادیان‌های الهی و غیرالهی است. ملاصدرا در علم‌النفس حکمت متعالیه، از رابطه دوسویه نفس و بدن و تأثیر انکارناپذیر این دو بر یکدیگر سخن گفته است. به نظر وی، سلامت معنوی وام‌دار کردار و فعالیت‌های علمی و علمی و مانع اصلی نیل آن، رویگردانی از سرمایه‌های فطری و باطنی و عطف توجه به رذایل ظاهری و نفسانی است. هستی حقیقی در ادیان، امری مابعدالطبیعی و معنوی است. مفهوم معنویت نیز بیانگر اعتقاد بر جنبه‌های غیرمادی و احیاناً مقدس در جهان به موازات جهان مادی و افراد انسانی است که شامل گونه‌ای از هستی با تجارب عرفانی، و زندگی پس از مرگ قابل شهود و وصول است.

اگر فردی به لحاظ روحی و باطنی، به دور از مؤلفه‌های سلبی، یعنی بیماری‌های روحی و روانی و از آن سو واجد مؤلفه‌های ایجابی، یعنی اوصاف و کمالات باطنی و معنوی باشد؛ آنگاه از سلامت معنوی بهره‌مند است. بر اساس این مشخصه، سلامت معنوی یک مفهوم مشکک و دارای مراتب است و ما بالضروره با انسان‌های سالم و سالم‌تر معنوی روبه‌رو هستیم؛ همان‌گونه که با بیمار و بیمارتر مواجه خواهیم بود.

در اندیشه صدرالمتألهین، معنویت فقط در قلمرو یکتاپرستی و آیین توحیدی امکان‌پذیر است. حتی او فلسفه‌ای را که با آموزه‌های وحیانی در تعارض باشد، نمی‌پذیرد. بر اساس مبانی مابعدالطبیعی صدرالمتألهین در نفس‌شناسی، حقیقت نفس ناطقه انسانی، لطیفه‌ای الهی است که البته از خواش‌های جسمانی رهایی ندارد. بر این اساس، سلامت معنوی حالت یا کیفیتی نفسانی در ساحت نفس و بدن است که با توجه به مقتضای عقل نورانی و هدایت شرع، در مقام رشد؛ امتناع و استکمال پیدا می‌کند (احمدی سعدی، ۱۳۹۵، ۳۶-۲۳). از مؤلفه‌های مهم سلامت معنوی در حکمت تعالیه با توجه به نفس‌شناسی، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) علوم و آگاهی اکتسابی: بر اساس انگاره اتحاد علم و عالم و معلوم، علم با جان آدمی متحد می‌شود و او را به کمالات یا مقابل آن هدایت می‌کند؛ بنابراین علوم الهی نقش مهمی در سلامت معنوی ایفا می‌کنند و برای رسیدن انسان به نیک‌بختی مؤثرند؛ همان‌گونه که نادانی نیز بر نفس ما تأثیر گذاشته و موجب بیماری روحانی می‌شود. ب) احوال و کردار: کردار آدمی از حال درونی‌اش ناشی می‌شود. بر این اساس اگر کسی حال درونی خوب می‌خواهد باید تزکیه نفس کند. از موانع سلامت معنوی در نظر ملاصدرا ناآگاهی به حقیقت ذات، شهوت‌پرستی و مغلوب نفس اماره شدن است (احمدی سعدی، ۱۳۹۵، ۳۶-۲۳).

۸. رابطه خیال متصل و سلامت معنوی

سلامت معنوی در حکمت متعالیه، حالتی است که در آن نفس از وابستگی‌های مادی رها شده و به سوی مبدأ الهی حرکت می‌کند که این امر مستلزم پالایش قوا و نفس است. خیال در این فرآیند نقش دوگانه‌ای دارد: از یک سو، خیال پالایش شده (فرمانبر عقل) به عنوان ابزاری برای تعالی عمل می‌کند و از سوی دیگر، خیال ناپالایش (فرمانبر هوس) می‌تواند به سقوط و بیماری معنوی منجر شود. در شرح و بسط این سخن می‌باید گفت:

خیال متصل با ایجاد صور مثالی، نفس را قادر می‌سازد تا واقعیات الهی را مشاهده کند، تمایلات معنوی را برانگیزد و از طریق همت (ارادهٔ خلاقانه) به تجلیات خارجی دست یابد. این فرآیند که ملاصدرا آن را بخشی از استکمال نفس می‌داند، به سلامت معنوی انسان کمک می‌کند؛ زیرا نفس را از توهمات رها کرده و او را به یقین، رضایت و نزدیکی به خدا سوق می‌دهد. برای نمونه، در دیدگاه ملاصدرا، خیال در قیامت (معاد جسمانی) نقش دارد، جایی که صور خیالی اعمال انسان را تجسم می‌بخشد و این امر سلامت معنوی را به عنوان نتیجهٔ اعمال پالایش‌شده تضمین می‌کند. ولی اگر خیال تحت تأثیر حواس و هوس‌ها قرار گیرد، به تولید توهمات و صور کاذب منجر می‌شود که نتیجه‌اش نومیدی، اضطراب، گناه و دوری از حق -تعالی است که در زندگی کنونی ما، بیماری -های شایعی قلمداد می‌شوند. ملاصدرا هشدار می‌دهد که چنین خیالی، نفس را در مراتب پایین نگه می‌دارد و از کمال جوهری جلوگیری می‌کند. (صدرالمآلهین، ۱۳۸۳، اسفار، ج. ۹، ص ۱۶۰-۱۵۰). سرانجام، رابطه خیال با سلامت معنوی در حکمت متعالیه، رابطه‌ای دوسویه است: خیال به عنوان ابزاری برای تعالی، سلامت را از طریق پالایش و خلاقیت معنوی تضمین می‌کند؛ اما نیازمند هدایت عقل و شرع است تا از انحرافش جلوگیری شود.

۹. تأثیرات دوگانه فضای مجازی بر سلامت معنوی

اگر نیک بنگریم، می‌یابیم که فضای مجازی بستری دوگانه برای سلامت معنوی انسان معاصر ایجاد کرده است؛ به گونه‌ای که هم فرصت‌های بی‌مانندی برای تقویت دینداری و خودشناسی ارائه داشته و هم چالش‌هایی جدی برای ارتباط انسان با خویشتن، خدا و جهان معنا به همراه آورده است. سلامت معنوی که به معنای دستیابی به حس آرامش درونی، ارتباط عمیق با خدا و یافتن معنا در زندگی است، در تعامل با فضای مجازی تحت تأثیر عوامل متعددی قرار می‌گیرد. در این بخش با بررسی فرصت‌ها، چالش‌ها و تحلیل این تأثیرات از منظر حکمت متعالیه، به تبیین نقش فضای مجازی در سلامت معنوی می‌پردازیم.

• فرصت‌های فضای مجازی در پیدایش بهباشی معنوی

۱. امکان دسترسی به محتوای دینی دیجیتال: سکوهای دیجیتال، از جمله وبگاه‌ها، نرم‌افزارها و شبکه‌های اجتماعی، امکان دسترسی به متون دینی (قرآن کریم، نهج‌البلاغه، ادعیه و روایات)، سخنرانی‌های مذهبی، زیارت‌های مجازی (زیارت برخط امام رضا «ع») و محتوای آموزشی دینی را فراهم کرده‌اند. درون‌مایهٔ دینی دیجیتال، از طریق تقویت آگاهی دینی و ایجاد حس ارتباط معنوی، دینداری را ارتقا می‌بخشند. به عنوان نمونه: نرم‌افزار «مفاتیح‌الجنان» یا سکوهای پخش زنده مراسم عزاداری ائمهٔ اطهار، امکان مشارکت معنوی را برای افرادی که به دلایل جغرافیایی یا جسمانی نمی‌توانند در مراسم حضوری شرکت کنند، فراهم کرده و حس تعلق به جامعهٔ دینی را تقویت می‌کنند. در میان مسیحیان در جوامع آمریکایی و اروپایی نیز چنین پدیده‌ای رایج است و کلیساهای برخط، میزان شرکت در مراسم‌های دعا را افزایش بخشیده‌اند (حسین‌پور تنکابنی، ۱۴۰۰).

۲. تشکیل جوامع معنوی برخط: شبکه‌های اجتماعی امکان ایجاد گروه‌ها و جوامع دینی برخط را فراهم نموده که در آن، افراد با اشتراک‌گذاری تجربیات معنوی، حمایت‌های عاطفی و معنوی دریافت می‌نمایند. این جوامع می‌توانند حس هویت دینی و تعلق به جمع را تقویت کنند که از مؤلفه‌های کلیدی سلامت معنوی به‌شمار می‌آید. برای نمونه: گروه‌های تلگرامی یا اینستاگرامی که به بحث در مورد آیات قرآن یا زندگی ائمه (ع) اختصاص دارند و فضایی برای تبادل معرفت دینی ایجاد می‌کنند.

۳. آموزش و ترویج معنویت: فضای مجازی با ارائهٔ دوره‌های برخط، وبینارها و محتوای چندرسانه‌ای، امکان آموزش مفاهیم دینی و معنوی را گسترش داده است. این ابزارها به‌ویژه برای نسل جوان که در جست‌وجوی معنا و هویت در

زندگی هستند، فرصتی برای تقویت خودشناسی و ارتباط با خدا را فراهم نموده است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که آموزش‌های معنوی مبتنی بر فناوری، می‌توانند به بهبود سلامت روان و کاهش اضطراب کمک نمایند. روشن است که این فرصت‌ها با تقویت ابعاد شناختی (آگاهی از مفاهیم دینی)، عاطفی (احساس نزدیکی به خدا) و اجتماعی (حس تعلق به جامعه دینی)، سلامت معنوی را ارتقا می‌دهند. با این حال، کیفیت و صحت محتوای دینی ارائه شده نیازمند نظارت دقیق است تا از تحریف یا سطحی‌سازی مفاهیم دینی جلوگیری شود. همچنین، استفاده هدفمند از این منابع می‌تواند تأثیر مثبت آن‌ها را بر سلامت معنوی دوچندان کند.

• چالش‌های فضای مجازی برای سلامت معنوی

۱. **اعتیاد دیجیتال و غفلت معنوی:** غفلت معنوی، به عنوان یکی از چالش‌های فضای مجازی، به معنای کاهش توجه به جنبه‌های معنوی، مذهبی و اخلاقی زندگی در نتیجه غوطه‌وری بیش از حد در دنیای دیجیتال است. این پدیده اغلب با اعتیاد دیجیتال هم‌پوشانی دارد؛ زیرا رسانه‌های اجتماعی می‌توانند به عنوان یک «منطقه تحریف معنوی» عمل کنند که دیدگاه افراد نسبت به واقعیت را مشکوک کرده و اراده آن‌ها را از مسیر الهی منحرف سازند. تحقیقات نشان می‌دهد که استفاده بیش از حد از رسانه‌های اجتماعی می‌تواند با تقویت محتوای باورها و کاهش خوداندیشی، به فرسایش ایمان و غفلت معنوی منجر شود.

۲. **سطحی شدن روابط انسانی:** تعاملات کوتاه و غیرعمیق در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به کاهش کیفیت روابط انسانی و احساس انزوای معنوی منجر شود. این سطحی‌سازی با کاهش فرصت‌های تأمل و گفت‌وگوی عمیق، به تضعیف سلامت معنوی می‌انجامد.

۳. **شبه‌معنویت‌های غیرالهیاتی:** گسترش محتوای شبه‌معنوی، مانند عرفان‌های نوپدید یا معنویت‌های سکولار (مراقبه‌های غیر مبتنی بر اصول الهیاتی)، سلامت معنوی را تهدید می‌نماید. این محتواها با ارائه تعاریف ساده‌انگارانه از معنویت، افراد را از ارتباط عمیق با خدا و معنویت اصیل دینی دور می‌کنند و به خودمحوری و لذت‌جویی سوق می‌بخشند.

۴. **پراکندگی ذهن و کاهش حضور قلب:** حجم انبوه داده‌ها و محرک‌های بصری و صوتی در فضای مجازی، می‌تواند به پراکندگی ذهن و کاهش تمرکز در عبادات منجر شود. این امر به‌ویژه در افرادی که به مصرف مداوم محتوای دیجیتال عادت دارند، کیفیت تجربه‌های معنوی مانند نماز، دعا و تأمل را کاهش می‌دهد (Dovich, 2017).

چالش‌های یادشده نشان‌دهنده دوگانگی ذاتی فضای مجازی است که می‌تواند هم به رشد معنوی کمک کند و هم به غفلت و انحراف منجر گردد. تقویت سواد رسانه‌ای دینی و مدیریت زمان استفاده از فضای مجازی برای کاهش این چالش‌ها ضروری است. اینک تأثیرات یاد شده را از منظر حکمت متعالیه مطالعه می‌نماییم.

۱۰. تحلیل تأثیرات بر پایه خیال متصل در حکمت متعالیه

از منظر حکمت متعالیه، فضای مجازی می‌تواند به‌عنوان «خیال متصل دیجیتال» در نظر گرفته شود؛ بستری که قوه خیال انسانی را به جهانی از تصاویر و معانی متصل می‌کند و می‌تواند در دو جهت متضاد حرکت نماید. قوه خیال پلی میان جهان حس و معنا است که می‌تواند انسان را به سوی معرفت الهی هدایت نماید. محتوای دینی دیجیتال، همچون تصاویر اماکن مقدس، آیات قرآنی یا داستان‌های عرفانی، می‌تواند قوه خیال را در جهت خودشناسی و خداپرستی فعال سازد. زیارت مجازی حرم‌های مطهر می‌تواند حس حضور معنوی را در فرد ایجاد کرده و او را به تأمل در معنای زیارت و ارتباط با خدا سوق بخشد. همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد، عقل عملی که مسئول هدایت انسان به سوی خیر و نیک‌بختی است، می‌تواند از محتوای معنوی دیجیتال برای پاکسازی نفس و بهیاشی معنوی بهره ببرد. مطالعه متون عرفانی، مانند آثار ملاصدرا یا اشعار مولانا در فضای مجازی، می‌تواند به تأمل در مراتب وجود و حرکت به سوی حقیقت مطلق کمک نماید.

از سویی دیگر، بدون هدایت عقل عملی، قوه خیال در فضای مجازی می‌تواند به پراکندگی ذهن و دوری از حقیقت بیانجامد. پریشانی داده‌های نامرتب و درون‌مایه سرگرم‌کننده، می‌تواند ذهن را از تمرکز بر امور متعالی بازدارد و به جای خودشناسی، به خودفراموشی منجر شود. شبه‌معنویت‌های غیرالهیاتی که اغلب با جذابیت بصری و شعارهای ساده‌انگارانه ارائه می‌شوند، قوه خیال را به سوی معانی پوشالی و دروغین می‌کشانند و با اصل حکمت متعالیه که حرکت به سوی حقیقت مطلق (خدا) را هدف نهایی انسان می‌داند، ناسازگارند.

بر این اساس، فضای مجازی به‌عنوان خیال متصل دیجیتال - بسته به نحوه استفاده - می‌تواند ابزاری برای تعالی یا انحطاط معنوی قلمداد شود. هدایت عقل عملی و تقویت بصیرت دینی در بهره‌گیری از این فضا، نقش کلیدی در تبدیل آن به ابزاری برای خودشناسی و تقرب به خدا دارد. از این‌رو، آموزش سواد رسانه‌ای دینی و تدوین راهبردهای مدیریت شده برای استفاده از فضای مجازی، به‌ویژه در جوامع دینی، برای حفظ سلامت معنوی ضروری است.

۱۱. نتیجه‌گیری

این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب حکمت متعالیه، فضای مجازی را به مثابه «خیال متصل دیجیتال» تحلیل کرد و تأثیرات دوگانه آن بر سلامت معنوی را بررسی نمود. در حکمت متعالیه، خیال متصل به‌عنوان عالمی واسط میان حس و عقل، قوه‌ای کلیدی در نفس انسانی است که امکان تصور صور غیرمادی را فراهم می‌سازد. همچنین روشن گردید که فضای مجازی، با ویژگی‌های بی‌مکانی و بی‌زمانی خود، شباهت‌هایی با این قوه دارد و می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تعالی یا انحطاط معنوی عمل نماید.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که این فضا، بسته به نحوه استفاده و هدایت عقل عملی، می‌تواند سلامت معنوی را تقویت یا تضعیف کند. فرصت‌های فضای مجازی: دسترسی به منابع دینی دیجیتال، مانند زیارت‌های مجازی، نرم‌افزارهای قرآنی و سخنرانی‌های مذهبی، امکان تقویت حضور قلب، خودآگاهی و ارتباط با خدا را فراهم می‌کند. این منابع، با شبیه‌سازی تجربه‌های معنوی مانند زیارت اماکن مقدس یا مطالعه متون عرفانی، قوه خیال را در جهت خودشناسی و تقرب به خدا فعال می‌کنند. از منظر حکمت متعالیه، این فرآیند با حرکت ذاتی انسان هم‌راستا است که در آن نفس از طریق تأمل در صور معنوی به سوی کمال الهی صعود می‌کند. با این حال، فضای مجازی چالش‌هایی جدی برای سلامت معنوی ایجاد می‌کند. اعتیاد دیجیتال، سطحی شدن روابط انسانی و گسترش شبه‌معنویت‌های غیرالهیاتی، ذهن و قلب انسان را از حقیقت دور کرده و به غفلت منجر می‌شوند، این چالش‌ها با پراکنده ساختن قوه خیال و تضعیف عقل عملی، مانع از حرکت نفس به سوی حقیقت مطلق می‌شوند؛ بنابراین باید گفت که فضای مجازی، به مثابه خیال متصل دیجیتال، درون‌داشت بالایی برای تقویت سلامت معنوی دارد، به شرط آن که با هدایت عقل عملی و نیت الهی مورد استفاده قرار گیرد. این پژوهش نشان داد که با طراحی آگاهانه و خلاقانه ابزارهای دیجیتال، می‌توان تهدیدات فضای مجازی را به فرصت‌هایی برای خودشناسی، تقرب به خدا و احیای قلب تبدیل کرد. این رویکرد، با تکیه بر حکمت متعالیه و آموزه‌های عرفانی، نه تنها به انسان معاصر کمک می‌کند تا در عصر دیجیتال معنویت را تجربه کند، بلکه راه را برای تلفیق فناوری و حکمت الهی در راستای سعادت انسانی هموار می‌سازد.

۱۲. تضاد منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

۱۳. منابع

- قرآن کریم (م. فولادوند، مترجم). تهران: دارالقرآن الکریم.
- ابن عربی، م. (۱۳۷۰). فتوحات مکیه (جلد ۲) (م. خواجوی، مترجم). تهران: انتشارات مولی.

- احمدی سعدی، ع. (۱۳۹۵). تحلیل معنا و مفهوم «سلامت معنوی» در روانشناسی و آموزه‌های فلسفی ملاصدرا. خردنامه صدرا، ۸۵، ۲۳-۳۶
- ترکاشوند، ع.، و همکاران. (۱۴۰۰). نقش سواد رسانه‌ای در پیشگیری از تأثیرات منفی فضای مجازی. مجله مطالعات فرهنگی و رسانه‌ای، ۱۵، (۴)، ۸۸-۱۰۲.
- حسینی، س.، و همکاران. (۱۳۹۸). تأثیر فضای مجازی بر دینداری. مطالعات رسانه‌ای، ۱۲، (۲)، ۴۵-۶۰.
- حسین پور تنکابنی، ر. (۱۴۰۰). عصر جدید دغدغه جدید: مطالعه شناختی انتقادی معنویت نوپدید در جهان معاصر، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، مشهد.
- رحیمی، م.، و همکاران. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان. مجله سلامت روان، ۸، (۱)، ۲۳-۳۵.
- صدرالمآلهین، م. (۱۳۶۶). تفسیر القرآن الکریم. قم: انتشارات بیدار.
- صدرالمآلهین، م. (۱۳۸۰). الحکمة المتعالیة فی الأسفار الأربعة، (جلد ۳). تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- غزالی، م. (۱۳۹۰). احیاء علوم الدین (جلد ۱) (ح. خدیوجم، مترجم). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کلینی، م. (۱۳۶۵). الکافی (جلد ۱). تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- گنجور، م. (۱۴۰۰). واقع انگاری فضای مجازی (تحلیلی فلسفی از واقعیت مجازی با تاکید بر مبانی حکمت متعالیه). خردنامه صدرا، ۱۰۵، صص ۴۱-۵۴
- ملکی، ح. (۱۳۹۷). تأثیر فناوری اطلاعات بر رفتار دینی. فصلنامه دین و رسانه، ۱۰، (۳)، ۱۵-۳۰.
- محبی، م.، و همکاران. (۱۳۹۶). تأثیر خیال در مکاشفات صوری از دیدگاه صدرالمآلهین. آیین حکمت، ۹، ۸۷-۱۱۶
- نصر، س. ح. (۱۳۷۵). معرفت و معنویت (ا. حکمت، مترجم). تهران: انتشارات سهروردی.
- یزدانی، ا. (۱۳۹۹). حکمت متعالیه و فناوری‌های نوین: رویکردی فلسفی به فضای مجازی. فصلنامه فلسفه و کلام، ۱۳، (۲)، ۷۰-۵۵

References

- Qur'an. (n.d.). (M. Fouladvand, Trans.). Dar al-Qur'an al-Karim. **[In Arabic]**
- Ahmadi Sa'di, A. (2016). Analysis of the meaning and concept of "spiritual health" in psychology and Mulla Sadra's philosophical teachings. *Kheradname-ye Sadra*, 85, 23-36. **[In Persian]**
- Chittick, W. C. (1989). *The Sufi path of knowledge: Ibn al- 'Arabi's metaphysics of imagination*. SUNY Press.
- Corbin, H. (1969). *Creative imagination in the Sufism of ibn Arabi*. Princeton University Press.
- Ellison, C. G., & Levin, J. S. (1998). The religion-health connection: Evidence, theory, and future directions. *Health Education & Behavior*, 25(6), 700-720. <https://doi.org/10.1177/109019819802500603>
- Ganjur, M. (2021). Realism of cyberspace (a philosophical analysis of virtual reality emphasizing the principles of transcendent philosophy). *Kheradname-ye Sadra*, 105, 41-54. **[In Persian]**
- Heidegger, M. (1977). *The question concerning technology and other essays*. Harper & Row.
- Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist*, 58(1), 64-74. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.1.64>
- Hosseini, S., et al. (2019). The impact of cyberspace on religiosity. *Media Studies*, 12(2), 45-60. **[In Persian]**
- HosseinPour Tankaboni, R. (2021). *New era new concern: A critical cognitive study of emerging spirituality in the contemporary world**. Astan Quds Razavi Research Foundation. **[In Persian]**
- Koenig, H. G. (2012). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 24(5), 423-426. <https://doi.org/10.3109/09540261.2012.709922>
- Maleki, H. (2018). The impact of information technology on religious behavior. *Quarterly Journal of Religion and Media*, 10(3), 15-30. **[In Persian]**
- Mohebbi, M., et al. (2017). The role of imagination in formal mysticism from the perspective of Sadr al-Muta'allehin. *Aeen-e Hekmat*, 9, 87-116 .

- Nasr, S. H. (1996). Knowledge and the sacred (A. Hekmat, Trans.). Suhrawardi. **[In Persian]**
- Rahimi, A., Jamshidi Rad, M. S., Bathaei, S. H., & Mohammadzadegan, A. (2023). Indicators of spiritual health from the perspective of Mulla Sadra. *Journal of Islamic Studies in Health*, 24, 1–12. **[In Persian]**
- Rahimi, M., et al. (2020). Examining the impact of social networks on mental health. *Journal of Mental Health*, 8(1), 23–35. **[In Persian]**
- Sadr al-Muta'allehin, M. (1987). Interpretation of the Noble Qur'an. Bidar. **[In Arabic]**
- Sadr al-Muta'allehin, M. (2001). The transcendent philosophy in the four intellectual journeys (Vol. 3). Sadra Islamic Philosophy Foundation. **[In Arabic]**
- Schwartz, M. S., & Andrasik, F. (Eds.). (2017). *Biofeedback: A practitioner's guide*. Guilford Press.
- Stuckey, H. L., & Nobel, J. (2010). The connection between art and spirituality in healing. *American Journal of Public Health*, 100(2), 254–263. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2009.171280>
- Tarkashvand, A., et al. (2021). The role of media literacy in preventing negative impacts of cyberspace. *Journal of Culture-Communication Studies*, 15(4), 88–102.
- Yazdani, A. (2020). Transcendent philosophy and modern technologies: A philosophical approach to cyberspace. *Journal of Philosophical Theological Research*, 13(2), 55–70